

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
FACULTATEA DE TEOLOGIE „ANDREI ȘAGUNA”

**ORTODOXIA ROMÂNEASCĂ – PUNTE ÎNTRE ORIENT ȘI
OCCIDENT**
(rezumat)

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Pr. Prof. Dr. Aurel Pavel

DOCTORAND:

Pr. Drd. Marian Bădulescu

SIBIU

2017

Cuprins

Introducere..... 4

I. Specificul Ortodoxiei românești – aspecte misionare interne și externe..... 10

II. Misiunea internă și externă a Bisericii Ortodoxe Românești în Evul Mediu (sec. XV-XVIII). Momente principale, domnitori și ierarhi români..... 32

1. Misiunea Ortodoxiei românești în timpul lui Ștefan cel Mare (1453-1504)... 35
2. Ortodoxia românească reflectată în corespondența diplomatică. Diplomații clerici.. 43
3. Ortodoxia românească în timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512-1521)... 48
4. Relațiile cu Occidentul în timpul domniei lui Petru Cercel (1583-1585)..... 57
5. Ortodoxia românească reflectată în corespondența diplomatică a domnitorilor Mihai Viteazul (1593-1601), Vasile Lupu (1634-1653) și Matei Basarab (1632-1654)..... 59
6. Nicolae Milescu Spătaru – cărturar și diplomat ortodox 64
7. Dimitrie și Antioh Cantemir: contribuția unui savant și a unui diplomat la misiunea Ortodoxiei românești 66
8. Sfinții Ortodoxiei românești: familia domnitorului Constantin Brâncoveanu 80
9. Ortodoxia românească din Transilvania 83
10. Opera misionară a Mitropolitului Varlaam al Moldovei 87
11. Relații inter-bisericești ale Ortodoxiei românești 89
12. Contribuția Diaconului Coresi la misiunea Ortodoxiei românești 92
13. Mitropolitul Dosoftei al Moldovei și „Psaltirea Șcheiană” 93
14. Mitropolitul Antim Ivireanul (1708-1716) și opera sa misionară 96
15. Influența isihastă asupra monahismului misionar românesc 100
16. Misiunea Ortodoxiei românești prin activitatea filantropică și gesturi ale evlaviei (vizite, pelerinajele, rugăciuni și venerarea moaștelor sfinților) 104
17. Ortodoxia românească și umbrele ei la trecerea din Evul Mediu spre Epoca Modernă 107

III. Misiunea Ortodoxiei românești în secolele XIX-XX 109

1. Conștiința națională și Latinismul Ortodoxiei românești 110

2. Ortodoxia românească și dialectica „formelor fără fond”	112
3. Mitropolitul Andrei Șaguna și principiile de organizare administrativă ale Ortodoxiei românești	115
4. Ortodoxia românească în diaspora	120
5. Intelectualitatea interbelică în slujba Ortodoxiei românești	124
6. Misionarismul naționalist la Ortodoxiei românești	130
7. Biserica și statul: Ortodoxia românească în comunismul sovietic și în naționalismul comunist	133
8. „Oastea Domnului”, o asociație misionară laică în Ortodoxia românească.....	137
9. Ortodoxia românească în comunism: mărturisitori și martiri	141
10. Pregătirea deschiderii misionare a Ortodoxiei românești spre Occident	147
11. Pelerinajele și canonizările de sfinți: factori de unitate ai Ortodoxiei românești ..	148
12. Monahismul misionar al Ortodoxiei românești	150
IV. Misiunea Ortodoxiei românești după 1989	152
1. Redefinirea raportului Biserică-stat după 1989	153
2. Tendințele misionare ale Ortodoxiei românești după 1989	154
3. Diaspora ortodoxă română contemporană	157
4. Ortodoxia românească în Europa	164
5. Naționalismul Ortodoxiei românești actuale	168
6. Relațiile cu alte culte și religii și vizita Papei Ioan-Paul al II-lea în România (1999).....	171
7. Misiunea Ortodoxiei românești în contextul laicizării	175
Concluzii	177
Bibliografie generală.....	207

Cuvinte cheie: misiune internă, misiune externă, Ev Mediu, Biserica Ortodoxă Română, relații diplomatice, raportul religie – cultură, diaspora, monahism, asociații religioase, relație Biserica – Stat,

Teza principală a lucrării noastre o reprezintă punerea în valoare a izvoarelor istorice și culturale care au relevanță în completarea tabloului misionar teologic dintr-o perioadă istorică întinsă. Pentru cercetarea teologică academică, importanța temei rezidă în posibilitatea de a pune în valoare tradiția istorică, liturgică, dogmatică și misionară a Ortodoxiei românești, în conexiunile ei intradisciplinare. Evident, limbajul teologic de specialitate este diferit de cel din manualele de misiologie, dar convergent în conținuturile selectate. Dificultățile unei astfel de abordări complexe apar în privința organizării fluente a materialului, în „traducerea” în limbaj teologic a informațiilor profane și în posibilitatea omiterii unor materiale istorice și culturale relevante. Pretenția unei cercetări exhaustive poate reprezenta singurul neajuns asumat al lucrării de față. Noutatea lucrării constă în obiectivul propus, care are un aspect teoretic (În ce măsură Ortodoxia românească a stabilit în decursul istoriei legături culturale, politice, diplomatice și sociale între Orient și Occident prin activitatea sa misionară, internă și externă?) și un aspect practic (Cum poate Ortodoxia românească să constituie un repertoriu de soluții misionare, aplicat la problemele soteriologice actuale?).

Raportată la specificul Ortodoxiei românești (în dimensiunile sale de instituție, abordare dogmatică proprie, spiritualitate și etos), metafora „punte între Orient și Occident”, apare în volumul *Ortodoxia Românească* (E.I.B.M.B.O.R., București, 1992). Etimologia temei impune un caleidoscop de termeni (de exemplu: simfonie, cult, cultură, neam, națiune, naționalism, comunitate, sobor, universalitate, toleranță, ecumenism, sinteză, echilibru etc.), care se raportează dinamic unii la alții.

În primul rând, abordările teologice comune se pot axa pe legăturile dintre formulările dogmatice ale primelor Sinoade ecumenice și fixarea lor în cultul Bisericii, cu ajutorul limbii liturgice române. În al doilea rând, studiul istoriei bisericești poate valorifica interacțiunea culturală (nu doar prozelitist-polemică) dintre creștinismul oriental și cel apusean și modul cum aceasta s-a cristalizat în modul românesc de asimilare eclesială (teologia răsăriteană de expresie latină cu organizarea bisericească administrativă de influență și vocabular slavon, sinteza stilurilor arhitecturale bisericești, reproducerea vieții academice apusene în mănăstirile românești etc.). De asemenea, raporturile istorice dintre Ortodoxia românească și celelalte Ortodoxii naționale (Patriarhiile orientale, balcanice și est-europene),

din Evul Mediu până în prezent, conțin un tezaur documentar-diplomatic explorat insuficient. Credem că cercetarea științifică teologică va confirma și dezvolta înțelegerea Ortodoxiei românești ca „punte”, în înțelesul de „liant” (factor de apropiere, de înțelegere și de împăcare între teologii, mentalități și poziții diplomatice aparent ireconciliabile). În al treilea rând, cercetarea teologică are sarcina de a trasa liniile de forță ale misiologiei ortodoxe românești. O importantă temă a cercetării misiologice interne este evaluarea gradului inculturației la români. Tradiția istorică a misiunii interne a dezvăluit aspecte strategice pozitive și negative, reușite și eșecuri pastorale.

Contribuțiile la cercetarea istoriei misiunii ortodoxe românești sunt indiscutabile, dar experiența misionară inter-ortodoxă din Evul Mediu (prezența românească în Țara Sfântă, la Muntele Athos, în Ucraina și Rusia, dar și activitatea reprezentanților altor popoare în Biserica românească) și contribuțiile Ortodoxiei românești în cadrul Mișcării Ecumenice necesită o permanentă adaptare la necesitățile misionare din prezent și, mai mult, folosirea lor în planificarea liniilor de forță ale acțiunilor misionare viitoare. Din perspectiva cercetării teologice, stadiul argumentării istorice și misiologice despre capacitatea teologiei românești de a constitui legături între Orient și Occident a făcut progrese importante în sec. al XX-lea (operele lui Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, Dan Zamfirescu, Pr. prof. Dumitru Stăniloae, Nichifor Crainic, mitropolitul Nicolae Corneanu, pr. Prof. Dr. Ion Bria, Dr. Nifon Mihăiță, pr. prof. Dr. Ilie Moldovan). În cazul disciplinelor teologice, după 1989, au apărut studii, manuale și lucrări în care se regăsesc aspecte ale temei. Literatura provenită din punctele de atracție teologice principale (rusească și grecească) a canalizat atât cunoașterea „Ortodoxiilor” respective, dar și propria imagine a teologiei academice. Ortodoxia românească a fost definită prin raportare la viziunile grecească și rusească despre Ortodoxie. Cu toate acestea, o pleiadă de teologi români de excepție au contribuit la decantarea și definirea unei teologii românești specifice. Problema relațiilor culturii românești cu Occidentul a fost abordată în numeroase lucrări, tipărite în volume, reviste sau foiletoane, dar nu s-au alcătuit încă sinteze de anvergură privind exhaustiv istoria acestor relații. Până la tipărirea unor tomuri academice care cercetează diacronic și tipologic, relațiile culturii române cu Occidentul, e necesar să disociem din multitudinea acestor relații ipostaza cultural-teologică, urmărită în lucrarea noastră.

Limbajul teologic de specialitate are o pondere mai redusă în compoziția și scriitura cercetării noastre, motivată, pe de o parte, de necesitatea citării cât mai fidele a izvoarelor studiate, iar pe de alta, de obligația extinderii limbajului misiologiei în domenii de studiu relevante. Stabilirea unei convergențe între conținuturile selectate a rămas principala

piatră de încercare a lucrării. Dificultățile unei astfel de abordări complexe apar în privința organizării fluente a materialului, în „traducerea” în limbaj teologic a informațiilor profane și în posibilitatea omiterii unor materiale istorice și culturale relevante.

În **primul capitol** al lucrării noastre am încercat să argumentăm și să documentăm științific ideea Ortodoxiei românești punte între Orient și Occident și modul cum studiul istoriei bisericești poate valorifica interacțiunea culturală (nu doar prozelitist-polemică) dintre creștinismul oriental și cel apusean, în modul cum aceasta s-a sintetizat și cristalizat în modul românesc de asimilare eclesială. Cercetarea teologică are sarcina de a trasa liniile de forță ale misiologiei ortodoxe românești. Contribuțiile la cercetarea istoriei misiunii ortodoxe românești sunt indiscutabile, dar experiența misionară inter-ortodoxă din Evul Mediu și contribuțiile Ortodoxiei românești în cadrul Mișcării Ecumenice necesită o permanentă adaptare la necesitățile misionare din prezent.

Prima fațetă a abordării noastre a avut în vedere dezvoltarea istorică ce a urmat încreștinării românilor, care s-a desfășurat ca un proces unic, etnogeneza și eclesiogeneza fiind fațete ale aceluiași fenomen. Prin limba sa, poporul român este înrudit cu popoarele Occidentului, iar prin credința ortodoxă el aparține Răsăritului, constituind astfel o permanentă provocare pentru unirea Răsăritului cu Apusul.

Cele două mari teorii ale etnogenezei (prima: despre originea daco-romană și autohtonismul românilor în spațiul geografic carpato-danubiano-pontic și a doua: despre formarea poporului român la sud de Dunăre, de unde a migrat spre nord) nu pot infirma realitatea „miracolului” românesc: „insulă de romanitate” înconjurată de popoare de alte origini. De asemenea, elementul bizantin face parte din moștenirea culturală, religioasă și politică a poporului român.

Pentru poporul român, Occidentul și Răsăritul sunt două realități interioare, constitutive *ab initio*. „Noi nu *mergem spre Europa*, noi *suntem Europa*”, sintetiza Dan Zamfirescu. Dezvoltarea istorică proprie a vieții creștine din România a avut loc odată cu procesul de formare al poporului român, fixând în tradiția bisericească etosul românesc, încă din sec. al XV-lea. Sinteza ortodoxă românească este rezultatul complex al înculturății din cele trei mari provincii românești, în care se regăsesc valorile creștinătății universale: Țara Românească (cu influențele teologice grecești, promovate în școlile de teologie din București), Moldova (cu influența teologiei rusești, spiritualitatea filocalică, tradiția monahală și capacitatea cristalizărilor dogmatice în Sinodul de la Iași - 1642) și Transilvania (cu literatura apologetică anti-catolică și anti-reformată, promovarea laicilor și culturii românești prin Biserică).

Poporul român, prin așezarea sa geografică și limba sa latină, a fost și este un popor european. Exegeții culturii române au remarcat interferențe umaniste și renaștentiste încă din sec. al XV-lea și al XVI-lea, chiar dacă dominantă era concepția medievală despre lume și viață. Dacă în aceste secole, influențele occidentale au fost sporadice și intermitente, de mică anvergură, începând din sec. al XVIII-lea se înregistrează în cultura română o puternică influență iluministă pe filiera catolică din Ardeal și grecească din Moldova și Muntenia. În sec. al XIX-lea, în toate provinciile românești, peste adstratul cultural iluminist s-a adăugat influența romantică, receptată din sursele grecească, franțuzească, italienească și germană. În sec. al XX-lea, creațiile românești originale pătrund în circulația culturală europeană prin reprezentanți de elită. Brâncuși, Eliade, Cioran, Enescu, Horia Vintilă ș.a. se bucură de o strălucită apreciere europeană și mondială. Cu toate acestea, cultura română a rămas departe de a fi cunoscută și valorificată.

A doua abordare a argumentării noastre a încercat să ofere o imagine de ansamblu a perspectivelor teologică și misionară din metafora „punte între Orient și Occident”, atribuită Ortodoxiei românești. Mântuirea unui întreg neam depinde de înțelegerea și păstrarea unui duh comunitar viu, echilibrat și tolerant. Civilizația românească este o „simfonie între *Cultus* și *Cultură*”, în care s-au sintetizat organic trei elemente: geografia, poporul și credința creștină. Ortodoxia românească este un spațiu spiritual ecumenic, deoarece și-a afirmat hotărârea de a rămâne în Mișcarea Ecumenică, alături de alte Biserici istorice (Lutherană și Reformată), cu care a cultivat de-a lungul istoriei relații misionare, culturale și sociale, deși în sânul Ortodoxiei românești există și voci critice.

Specificul Ortodoxiei românești include o raportare de sinteză între local și universal, cultură și credință, societate civilă și misiunea Bisericii. Axiologia creștină românească presupune aprecierea valorii paradigmatică egale dintre Ortodoxia românească și celelalte Biserici ortodoxe naționale. Universalitatea Ortodoxiei românești trebuie căutată la izvoarele ei, la nivelul spiritualității populare. Familiaritatea cu Dumnezeu, cu care românul are o relație de iubire profund personală, îl predispune la deschidere maximă față de oameni și lume. Orice cultură locală este paradigmatică, căci (a)inculturația credinței și a liturghiei într-o cultură și civilizație locală înseamnă o prelucrare creatoare a Sfintei Tradiții (Atena, 1936). Începând cu perioada istorică modernă, Biserica Ortodoxă a fost forțată să se delimiteze de politic și de social, atribute pe care statul (de concepție Occidentală) a încercat permanent să le acapareze. Răspunsul formulat de pr. prof. Ion Bria tendințele exclusiviste etatiste se cuprinde în sintagma „Liturghia după liturghie”.

Misiunea Bisericii are importanță nu doar pentru mântuirea personală, ci pentru a unui întreg neam. Încă de la creație, grupurile umane au fost organizate de Dumnezeu „fiecare după limba sa, după neamul său și după nația sa” (Fac.10, 5). Prezența popoarelor în Împărția cerurilor va fi una distinctă, personală și comunitară. Ieșirea la propovăduire a Bisericii (misiunea) presupune și vindecarea ei interioară, la fel cum există un raport între itinerarul credinței personale și comunitatea sacramentală a Bisericii. Concepția dezvoltată de pr. prof Ilie Moldovan cu privire la etnic devine importantă pentru cercetarea noastră deoarece încearcă să surprindă acele „noduri divine, punți de legătură ontologice”. Identificarea specificului Ortodoxiei românești ca „punte” între Orient și Occident înseamnă descoperirea acelei rațiuni și „forme” unice, care definește etnicul și în cadrele căruia se mântuiește. Mântuirea poporului român depinde direct de asumarea și îndeplinirea misiunii sale creștine în istorie.

În capitolul al doilea, care alcătuiește partea cea mai amplă a lucrării, am urmărit evoluția istorică a misiunii (interne și externe) a Ortodoxiei românești între sec. al XV-lea și al XVIII-lea, pentru a dovedi (argumentat științific) că este o punte de legătură între spiritualitatea răsăriteană și apuseană a continentului nostru.

În prima parte a secolului al XIV-lea s-a desfășurat procesul de cristalizare statală în Țara Românească și Moldova. Cnezate și voievodate existente au fost unificate sub un singur conducător. În paralel, s-a petrecut și procesul de centralizare bisericească, astfel încât, dintre mai mulți ierarhi, unul a fost ales mitropolit, ca reprezentant pe lângă domnitor. Principiul urmat a fost ca „organizarea bisericească să se adapteze celei politice”. Stabilitatea politică a Țărilor Române a favorizat apariția și dezvoltarea unei Renașteri culturale, animată de un Umanism laic și creștin, avându-și izvoarele atât în valorile civilizației elene și latine, cât și în valorile biblice și creștine. În prezent există tendința ca valorile sacre și profane să fuzioneze într-o cultură de sinteză, căreia cultura română îi oferă credința creștină de factură europeană, complexă existențial, sintetică și enciclopedică. Neagoe Basarab, Nicolae Milescu, Petru Movilă și Dimitrie Cantemir sunt modele seculare ale Ortodoxiei românești, care au rezolvat duhovnicește probleme politice și militare apărute în vremea lor. Soluțiile oferite de aceștia în timpul crizelor complexe dintre Orient și Occident poartă pecetea unui dialog responsabil, a solidarității creștine și a jertfei contra Islamului violent. Prin cercetarea noastră am încercat să contribuim, în ultimă instanță, la sporirea cunoașterii, la difuzarea valorilor Ortodoxiei în spațiul laic european și la reafirmarea contribuției teologice-misionare a creștinismului românesc.

Românii s-au format ca popor și civilizație distinctă sub influența culturală și religioasă a Bizanțului. Politica bizantină era una de toleranță culturală, lingvistică, etnică, rasială sub umbrela credinței ortodoxe. Perioada secolelor XV-XVIII, când civilizația bizantină este marcată de amenințările turcă și latină, se creează un nou nucleu, alcătuit în jurul forței de sinteză și iradiere pe care îl constituiau Țările Române. Acestea își păstrează o largă autonomie ce le permite să aibă o neîntreruptă viață statală și bisericească, astfel încât „se va structura o nouă ordine ortodoxă în Sud-Est” (Dan Zamfirescu).

O parte importantă a misiunii interne a Ortodoxiei românești a fost ajutorul material și spiritual acordat altor popoare ortodoxe, contribuind la supraviețuirea Ortodoxiei sub dominația otomană. Misiunea interortodoxă inițiată și susținută de Ortodoxia românească în Evul Mediu a avut un rol pozitiv în istorie.

Erudiți și profesori greci au deschis Academii grecești în Iași și București, iar zeci de școli din Grecia (Constantinopol, Trapezunt, Athos, Smirna etc.) au fost subvenționate de domnitorii români. Începând din sec. al XIV-lea contribuția Ortodoxiei românești din Țara Românească și Moldova în susținerea celor douăzeci de mănăstiri de la Muntele Athos a crescut constant (donații în bani, proprietăți, ctitorii, cărți, obiecte de cult și „închinări” de mănăstiri românești). Ajutorul material acordat Athosului reprezenta și confirmarea legăturii spirituale cu Ortodoxia bizantină, a cărei moștenitoare s-a considerat toată genealogia politică a domnitorilor valahi și moldoveni. Ajutorul românesc s-a îndreptat și către așezămintele bisericești din Serbia, Bulgaria și Ucraina.

Un mijloc misionar intern de maximă importanță a fost înzestrarea bisericilor cu moaște de sfinți. Încă din sec. al XV-lea, odată cu ridicarea primelor biserici domnești, boierii și voievozii au început să dăruiască acestora moaște de sfinți, care erau cel mai adesea cumpărate din teritoriile creștine amenințate de turci sau aflate deja sub ocupația lor.

Cercetarea istorică a epocii domnitorului Ștefan cel Mare confirmă existența unui fragment de „istorie eroică”. Misiunea externă a Bisericii Ortodoxe din Moldova secolului al XV-lea consta în crearea de legături diplomatice cu țările apusene, capabile să ajute „cruciada” antiotomană a domnitorului român și din apelul la teme teologice comune (universalitatea credinței creștine, pronia divină, eshatologia). Ștefan cel Mare a fost „un dârz și neînfricat apărător al întregii Ortodoxii” răsăritene (Pr. Prof. Liviu Stan). Prin donațiile făcute, prin alianțele de familie, prin activitatea diplomatică intensă (reflectată în corespondența oficială) și prin ambiția politică a desfășurat o intensă activitate misionară în numele Ortodoxiei românești, împotriva celor două mari amenințări ale vremii: ofensiva otomană cu pericolul islamizării și asalturile constante ale propagandei Romano-Catolice

asupra Bisericii Răsăritene. După victoria de la Podul Înalt (1475) Ștefan era conștient de rolul său misionar ortodox, scriind principilor occidentali: „Țara noastră ... este poarta creștinătății”.

Pe plan intern, Ștefan cel Mare, a fost principalul susținător al Ortodoxiei, identificându-și misiunea de Domn, cu destinul său de creștin. Ștefan cel Mare „a înțeles să facă din Biserică o pârgie spre întărirea țării sale și cel mai puternic ajutor” (Pr. Prof. Liviu Stan). Domnitorul a înzestrat Biserica moldovenească cu noi așezăminte, restaurând pe cele vechi și acordându-i drepturi și înlesniri economice. Aceași grijă a acordat-o Bisericilor din Ardeal și Țara Românească de pe posesiunile sale, dar și mănăstirilor athonite. Înzestrarea materială a Bisericii a influențat misiunea ei internă, în toate aspectele, credincioșii fiind educați și îndrumați în centrele monahale de iradiere culturală.

Domnitorii români ai Evului Mediu au înclinat în mod firesc spre o „diplomație cucernică”, un concept specific Ortodoxiei românești, care include paradoxal toleranța umană și intransigența în probleme de credință. Misiunile diplomatice ale clericilor români aveau loc pe fondul relațiilor bisericești existente, pe baza credinței ortodoxe comune și implicau întotdeauna elemente misionare interne (schimburi de cărți, odoare, moaște de sfinți, reîmprospătarea legăturilor cu monahii români din spațiul slav și invers).

Ortodoxia românească a avut în persoana și opera voievodului Neagoe Basarab principalul exponent misionar în exteriorul țării și în interiorul ei, cu influență în rândurile boierimii. Personalitatea culturală și religioasă a domnitorului român nu este cu nimic mai prejos de omologii săi din Occident și din Orient, dovedindu-se egalul lor valoric tocmai prin afirmarea identității sale ortodoxe. Din sec. al XVI-lea, Țările Române rămân singurul bastion militar și spiritual în calea invaziei musulmane, învățând să se adapteze la noua politică a Imperiului Otoman, elaborând o nouă strategie, a supraviețuirii prin credință, diplomație și cultură. Istoricii l-au reținut ca pe un ziditor în slujba Bisericii și un protector al locașurilor de cult din Ortodoxia românească și orientală. Voievodul călătorise la Constantinopol și în Ardeal, având simpatii catolice, motiv pentru care a trimis o solie la papa Leon al X-lea. Din aparatul diplomatic al lui Neagoe Basarab făceau parte doi străini.

Din paginile operei principale a domnitorului român, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, se face auzit un laic, nu un monah isihast. Domnitorul se dovedește a fi un creștin informat, nu un practicant al „rugăciunii inimii”. Printre Părinții Bisericii preferați și studiați de Neagoe Basarab se numără: Sfinții Ioan Gură de Aur, Efrem Sirul și Ioan Scărarul. Lupta de idei era doar un plan secundar al luptei armate. Cele două

extreme între care se desfășoară întreaga viață a lumii medievale sunt „hieratismul și dinamismul”, adică între idealul ascetic și idealul cavaleresc.

Din *Învățăături* răzbate simpatia domnitorului pentru Biserica Romano-Catolică. Din text nu răzbate nicio undă de polemică confesională. Neagoe solicită avizul unei autorități dogmatice, al clericului grec Manuil din Corint, pentru lămurirea deosebirilor dintre ortodocși și catolici, „în momentul în care se pregătea să propună papei Leon al X-lea unirea bisericilor” (Dan Zamfirescu).

Domnitorul Țării Românești, Petru Cercel (1583-1585), a fost un promotor al Renașterii în mediul bizantin românesc, cu pronunțat caracter poetic-religios și științific-enciclopedic. Scurta sa domnie s-a încheiat asemănător celei a lui Despot Vodă și a anunțat, peste timp, soarta tragică a lui Constantin Brâncoveanu. Petru Cercel a permis călugărului iezuit Antonio Posevinus să evalueze posibilitatea unei misiuni catolice prozelitiste în Țara Românească.

Corespondența externă a domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601) reprezintă un izvor documentar important pentru argumentarea rolului Ortodoxiei românești ca liant între creștinătatea apuseană și răsăriteană în sec. al XVII-lea. Luptele duse pentru unirea Țărilor Române sau antiotomane erau partea vizibilă a luptei duhovnicești pentru apărarea credinței.

Începând cu secolul al XVII-lea se va încheia „epoca voievozilor războinici” și va debuta perioada diplomatică, a negocierilor politice, matrimoniale și personale cu liderii politici ai vremii. Conținutul a patru scrisori expediate de papa Inocențiu al X-lea către domnitorii Vasile Lupu al Moldovei și Matei Basarab al Țării Românești atestă, pe lângă colaborarea politică externă dintre cele două Țări Române și Statul Papal, raporturi religioase interne pozitive. Misiunea externă a Ortodoxiei românești din sec. al XVII-lea cunoaște un progres prin cei doi domnitori, „heralzi ai ecumenismului” care anticipează „integrarea noastră europeană” (Traian Diaconescu). Din corespondența papei cu domnitorul Vasile Lupu deducem că raporturile dintre conducerea politică și comunitatea bisericească (ortodoxă sau de altă tradiție) se desfășurau într-un context de toleranță religioasă. Domnitorul proteja și susținea comunitate romano-catolică din țara sa. În Țara Românească, îmbunătățirea și intensificarea relațiilor cu Romano-catolică sunt rezultate ale cultivării unei misiuni bisericești externe intense.

Matei Basarab și-a creat un adevărat aparat diplomatic alcătuit din oameni instruiți (majoritatea clerici), a căror misiune politică externă se suprapunea cu obiectivele misionare al Ortodoxiei românești. Ca parte a luptei pentru eliberarea popoarelor ortodoxe din Balcani, Matei Basarab va profita de slăbirea Imperiului Otoman, implicat pe frontul războiului cu

Persia, ca să ducă tratative cu puterile creștine: Imperiul German, Regatul Polon, Republica Veneția și cu Imperiul Rus, sperând să încheie alianțe care să-i asigure sprijinul. Biserica Ortodoxă din Țara Românească va participa activ la demersurile diplomatice ale domnitorului, prin corespondență, traducători clerici, donații simbolice de moaște de sfinți și eforturi livrești, de cercetare a surselor teologice ortodoxe. Râvna domnitorului pentru Ortodoxie se reflectă și în eforturile de redescoperire a izvoarelor scrise ale credinței ortodoxe. La îndemnul și sub îndrumarea mitropolitului Ștefan se va organiza o misiune pentru căutarea și copierea manuscriselor patristice, liturgice și dogmatice vechi până în Țara Sfântă.

Un exponent laic al Ortodoxiei românești din sec. al XVII-lea a fost spătarul Nicoale Milescu, cărturar și diplomat român în Europa și Asia. În *Jurnalul de călătorie în China*, pe lângă observațiile geografice și etnologice consemnate de Milescu Spătarul se află și informații despre credințele și manifestările religioase ale populațiilor asiatice întâlnite, cu care călătorul român a intrat în contact și, fără îndoială, că a schimbat idei religioase. La întoarcere, spătarul s-a retras la Moscova, unde se va afla de aceeași parte a baricadei cu Dimitrie Cantemir, care trei decenii mai târziu, va susține Ortodoxia tradițională, autentică, a Sfinților Părinți în conflictul pentru reabilitarea țareviciului Alexei Mihailovici, oponentul mișcării de reformare a Bisericii ruse. Un alt punct comun cu domnitorul cărturar Dimitrie Cantemir a fost frecventarea acelorași cursuri de teologie ortodoxă ale Academiei patriarhale din Istanbul. Acești deschizători de drumuri ai activității misionare ortodoxe au împărtășit problematica și dilemele comune spațiului est-european, prin poziționarea la răscrucea dintre lumea musulmană și creștină. O asemenea situație, la răspântia dintre culturi, nu produce doar tensiuni, ci generează o deschidere sintetică spre lume. Milescu Spătarul este și autorul unei „Scrieri despre credința grecilor”, inclusă în anul 1669 în compilația de teologie dogmatică a profesorilor francezi de la Port-Royal, intitulată *La Perpétuité de la foi*.

Pe parcursul sec. al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir a făcut cunoscută Ortodoxia în spațiul religios și cultural occidental și rămâne în istoria românească ca model de emancipare prin educație și spirit critic. Dimitrie Cantemir și fiul său, Antioh, au excelat în edificarea legăturilor dintre Orient și Occident printr-un demers intelectual de cunoaștere reciprocă a societăților, culturilor și religiilor. Destinul lor constituie un traseu familial, geografic și cultural care va include întreaga Europă.

Operele eruditului domnitor român vor rămâne mijlocul cel mai important prin care va face cunoscută în Europa Ortodoxia românească. În 1714, Dimitrie Cantemir este primit ca membru al Academiei din Berlin, al cărei președinte era filozoful Gottfried Wilhelm

von Leibniz. A fost perceput ca orientalist atât de Berlin - pentru care va scrie *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*, *Descrierea Moldovei* etc. - cât și de țarul Petru cel Mare, la curtea căruia se va refugia după 1711 și al cărui sfetnic pe probleme orientale va deveni. Dimitrie Cantemir a primit o educație eminentamente ortodoxă, în spirit critic. Se știe că de-a lungul întregii vieți a păstrat și studiat un exemplar al *Bibliei* integrale, din 1688, moștenită de la tatăl său, Constantin Cantemir. Profesorul său, Ieremia Cacavela este autorul unor scrieri dogmatice despre diferențele dintre Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă (1667) și participant la dezbateri polemice cu

În *Descrierea Moldovei* (1717), Cantemir reușește să facă un portret fizic și spiritual al țării și locuitorilor ei cu gândul emancipării, cu dorința iluminării prin cultură și a îndreptării prin educație a supușilor săi. În *Descrierea Moldovei* sunt formulate obiectivele misiunii externe și interne ale Ortodoxiei românești din Moldova. Principala direcție a misiunii ortodoxe interne rămânea combaterea superstițiilor și a credințelor populare alimentate din fondul păgân, dacic. Autorul credea că nu doar fondul de credințe magice precreștine constituie un factor retrograd, ci și apartenența la creștinismul răsăritean. Misiunea externă a Ortodoxiei românești era îndreptată către refacerea unității Bisericii primului mileniu, prin revenirea catolicilor la Biserica Ortodoxă. Eforturile Ortodoxiei românești în direcția refacerii unității ar consta într-o așteptare activă a revenirii acasă a Bisericii romano-catolice, a „fratelui rătăcit” (Lc. 15, 11-35).

Monografia despre religia musulmană, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, a fost scrisă între 1718-1721. Din perspectiva misiunii externe a Ortodoxiei românești, se constată un regres gnoseologic, prin prezentarea tendențioasă a religiei musulmane și un eșec în relațiile interreligioase, dominate de război.

Personalitatea tânărului Dimitrie va descoperi în Ortodoxie izvorul credinței autentice, „în erudiția protestantă un aliat împotriva islamului, dar și împotriva atotputernicei propagande catolice” (Ștefan Lemny). Activitatea sa în slujba Ortodoxiei românești a fost implicită, în datoriile politice sau științifice și explicită, prin lucrări sau întâlniri, copntinuând până în ultimele clipe ale vieții. În 1693, primește la Curtea domnească trei patriarhi ortodocși, eveniment care „nu se pomenește să se mai fi întâmplat vreodată în Moldova. Respectând principiile credinței, Dimitrie Cantemir va lua apărarea Tradiției ortodoxe în conflictul dintre reformatorii Bisericii ruse și curentul conservator. Opiniile sale, adaptate la modernitatea sec. al XVIII-lea, constituie un aport teoretic important al Ortodoxiei românești la înnoirea din Biserica rusă. Ideile misionare, teologice, morale, pedagogice și propuse de

domnitorul român sunt evaluate pentru acel timp, dar ancorate în spiritul Tradiției ortodoxe autentice.

Antioh Cantemir, fiul domnitorului Dimitrie Cantemir, va avea parte de o educație religioasă complexă, fiind educat inițial în familie de dascăli ortodocși și de un profesor protestant. Prin cariera sa diplomatică strălucită, Antioh Cantemir reprezintă, din perspectiva Ortodoxiei românești, un reper al stăruinței în credință cu deschidere europeană, un ortodox într-un periplu cultural, religios și politic internațional eterogen. Ca ambasador la Londra și Paris, Antioh Cantemir nu va ezita să apere Ortodoxia, acuzată de intelectuali occidentali că este un obstacol în calea modernizării. După 1739, în comunicarea dintre Scaunul Papal („prima Romă”) și lumea ortodoxă (căreia Moscova, „a treia Romă” pretindea că îi este reprezentantă) Antioh Cantemir era considerat alegerea diplomatică firească.

În dezvoltarea statului medieval românesc, conducerea bicefală (domnitor și mitropolit) este o împletire a profanului cu sacralul, simbioză binecuvântată de Dumnezeu. Sfințenia era cerută atât în Biserică, cât și în politică. Distincția între cele două spiritualități, apuseană și răsăriteană, va fi ilustrată în episodul muceniciei domnitorului român Constantin Brâncoveanu, documentată în scrierile latine ale vremii (Nicolae Iorga). Secolul al XVIII-lea va avea în persoana domnitorului Constantin Brâncoveanu un conducător abil, capabil să păstreze un climat de liniște și prosperitate prin diplomație, prin cultivarea relațiilor culturale, religioase și economice atât cu puterile răsăritene, cât și cu cele apusene. Unicitatea cazului său rezidă în prioritatea valorilor religioase eterne, ale credinței ortodoxe mărturisite prin martiriu.

Familia Brâncovenilor va fi executată sub ochii ambasadorilor creștini ai marilor puteri ale Apusului. În schimb, domnitorul român s-a considerat permanent un apărător al credinței ortodoxe și aliat al oricărui principe creștin în cruciada antiotomană. Istoricul constată că Ortodoxia voievodului reper și criteriu. Pe de o parte, el este „delegatul lui Dumnezeu între români” și, pe de altă parte „are datoria să protejeze cu autoritatea sa seculară hotărârile ecleziastice”, numindu-i în funcție pe conducătorii Bisericii. El a trimis donații și ajutoare materiale creștinilor din afara hotarelor Țării Românești: la Locurile Sfinte, la Muntele Athos, în Moldova și Transilvania. Prin martiriul său, Constantin Brâncoveanu și-a făcut propria persoană un model și o „punte” între creștinătatea orientală și cea occidentală. Un fir roșu al misiunii Ortodoxiei românești rămâne succesiunea martirilor ei.

În Transilvania, Ortodoxia românească s-a dezvoltat într-un context distinct din punct de vedere politic în comparație cu Țara Românească și Moldova. Organizarea bisericească a influențat misiunea internă a Bisericii, deoarece sediul mitropolitului sau

arhiepiscopului transilvan nu era unul stabil, mănăstirile erau mai puțin numeroase și modest înzestrate, iar activitatea culturală era condiționată de statutul inferior al națiunii române. Biserica ortodoxă românească din Transilvania nu era o religie de stat, oficială, ci dimpotrivă, o religie „tolerată”, spre deosebire de celelalte confesiuni care aveau statutul de „recepte”.

Activitatea misionară a Ortodoxiei românești din Transilvania secolelor XV-XVIII ar putea fi caracterizată drept *contra-misiune*. Încercările de atragere la romano-catolicism sau calvinism au monopolizat activitatea misionară internă a Bisericii ortodoxe spre conservarea identității religioase și naționale, spre mărturisire și antiprozelitism. Eforturile românilor transilvăneni au fost permanent susținute de frații ortodocși din spațiul extracarpatic. Legăturile dintre ei și Bisericile ortodoxe din Moldova și Țara Românească n-au încetat niciodată.

Activitățile misionare, cu caracter cultural, nu au lipsit din Transilvania, deși dezvoltarea lor nu s-a desfășurat organizat și neîntrerupt ca în Moldova și Țara Românească. Din sec. XV-XVI s-au păstrat primele Psaltiri în manuscris, cunoscute în limba română (*Psaltirea voronețeană*, *Psaltirea scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*), dovadă că activitatea misionară internă avea o istorie anterioară acestor manuscrise. Elaborarea de texte bisericești necesare cultului și teologiei în limba română nu s-a datorat influențelor confesionale străine, ci unei necesități din interiorul Bisericii și societății românești medievale.

Conștiința unei comunități întemeiate pe Ortodoxie și manifestată în sec. al XVIII-lea prin apărarea civilizației create de acesta își avea centrul, temelia și punctul de iradiere în Țările Române. Acestea vor juca un rol de păstrători ai unității creștine în lumea supusă politicește Islamului. Devenit „etnarh” al tuturor popoarelor ortodoxe din Răsăritul ocupat de turci, patriarhul ecumenic își exercita, adeseori prin constrângere, în numele sultanului, puterea religioasă și politică în Balcani. De asemenea, centralizarea includea și impunerea limbii grecești ca singură limbă liturgică. Românii, în schimb, și-au folosit fondul lor autohton, pe care l-au exprimat în forme bizantine, creându-și o civilizație proprie, sintetică și non-bizantină. Ortodoxia românească are așadar un conținut propriu, original, turnat în formă bizantină.

Misiunea Ortodoxiei românești a fost influențată de descoperirea tiparului (Johannes Gutenberg, 1450), apărând urmări asupra activității de multiplicare a cărților bisericești de la noi. Primele tipărituri vor fi în limba slavonă (ieromonahul Macarie, 1508-1512: „Liturghierul”, „Octoiul” și „Tetraevanghelul”), dar vor urma la scurt timp cele în limba română: „Catehismul” lui Filip Moldoveanu (Sibiu, 1544), în chirilica română, apoi

„Evangheliarul” slavo-român (Sibiu, 1551-1553). La acestea se adaugă activitatea tipografică a Diaconului Coresi (începând cu 1559 la Braşov).

Activitatea misionară internă a Ortodoxiei româneşti din a doua jumătate a sec. al XVII-lea se leagă de pastoraţia mitropolitului Dosoftei (1671-1674 şi 1675-1686), primul mare versificator român (*Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673). El are meritul de a întemeia poezia cultă românească pe bazele limbii populare româneşti şi că a scos la lumină mijloacele de expresie literară ale epocii sale, folosindu-le în activitatea sa de păstor al Bisericii Moldovei.

Ortodoxia românească va intra în panteonul intelectual, literar şi artistic românesc prin mitropolitul Dosoftei, care rămâne „părintele poeziei româneşti” (George Călinescu). Ecouri ale Psalmilor, ca gen literar profan, se vor regăsi la Mihai Eminescu şi la Tudor Arghezi. „Psaltirea Şcheiană” a fost folosită în versificarea realizată de mitropolitul Dosoftei, dar raporturile teologice şi lingvistice dintre *Psaltirea în versuri* şi *Psaltirea Şcheiană* dovedesc faptul că interferenţele occidentale în creştinismul oriental au fost, în cazul Ortodoxiei româneşti, superficiale şi conjuncturale. Punctul comun al celor două traduceri este necesitatea misionară internă de a accede la cuvântul Sfintei Scripturi în limba înţeleasă de toţi românii, dar valorificată poetic.

Mitropolitul Antim Ivireanul (1708-1716) a desfăşurat o prodigioasă activitate misionară, cultural-bisericească. Spirit misionar prin excelenţă, mitropolitul Antim a apărut din răspuţeri turme ce i-a fost încredinţată, concentrându-şi eforturile în direcţia întăririi autorităţii Bisericii ortodoxe. Personalitate complexă, Antim şi-a dedicat multitudinea de talente răspândirii cuvântului Evangheliei şi valorilor Ortodoxiei, prin intermediul tiparului. Cărturar poliglot, Antim a coordonat tipărirea a peste 60 de cărţi (în română, greacă, slavă, arabă şi georgiană) în tipografiile din Bucureşti, Snagov, Rîmnic şi Târgovişte, unele dintre tipăriturile sale fiind premiere editoriale pentru alte Biserici Ortodoxe: bulgară, georgiană şi arabă.

Relaţiile bisericeşti oficiale ale mitropolitului Antim cu centrele creştine orientale din Ierusalim şi Muntele Athos şi cu Rusia ortodoxă au fost marcate de momente dramatice. Rolul de punte între Orient şi Occident a cunoscut şi un flux misionar înspre Țările Române. Aici au aflat scăpare din situaţii istorice primejdioase personalităţi precum Dosoftei al Ierusalimului, Hrisant Nottara, Gherasim Palada, patriarhul Alexandriei, Atanasie al IV-lea Dabbas al Antiohiei, Ioan Cariofil, Ioan Comnen etc.. În anul 1711 mitropolitul Antim va face o alegere politică dificilă, îndemnându-l pe voievodul Constantin Brâncoveanu să se alieze cu ţarul Petru cel Mare, împotriva turcilor. Între Orientul otoman şi Occidentul dominat de

austrieci, el credea că rușii ar fi fost compromisul de alianță cel mai bun. Credința ortodoxă comună constituia principalul argument pentru formarea sentimentului național. Îndrăzneala mitropolitului Antim, sprijinit de domnitorul Constantin Brâncoveanu, anulează încercările misionare calvine și propaganda catolică împotriva Ortodoxiei românești, iar Patriarhia Ierusalimului ajunge să-și modifice pozitiv atitudinea cu privire la raporturile de subordonare („închinările”) față de mănăstirile românești.

Începând cu întemeierea statelor feudale românești se poate vorbi despre influența isihastă asupra monahismului misionar românesc. De-a lungul istoriei spiritualității ortodoxe la români se regăsește constant prezența practicii isihaste. În sec. al XIV-lea, în jurul lui Grigore Sinaitul se aflau și ucenici români, ceea ce demonstrează că isihasmul a venit la noi prin Sfântul Munte Athos, în special de la Mănăstirea Cutlumuș. Din perspectivă misionară, isihasmul, această „școală a desăvârșirii”, a reprezentat un factor de întărire a credinței creștinilor ortodocși, un element de progres al gândirii și scrisului în limba română, precum și un element de legătură cu spiritualitatea creștină occidentală, mai ales în sec. al XX-lea. Începând cu sec. al XV-lea au început să circule în toate provinciile românești „sbornicele”, care cuprindeau extrase masive din operele unor reprezentanți de seamă ai isihasmului. În sec. al XVIII-lea monahismul românesc s-a îmbogățit cu experiența tradiției athonite, aduse în Țările Române de Paisie Velicicovski și Calinic de la Cernica, curentul care s-a păstrat și după moartea lor.

Din perspectiva misiunii interne, monahismul propune un model, fără să impună o regulă. O notă de originalitate, o dimensiune specifică isihasmului Ortodoxiei românești este „o limpede marcă omenească”, cu accent pe cumpătare și măsură. Isihăștii români „au reținut practica din viața de toate zilele care urma legile bunului simț și ale puterilor omenești” (mitropolitul Antonie Plămădeală), adică aspectele practice. Spiritualitatea monastică specific românească nu exclude accentele isihaste, dar nu se depărtează de spiritul local, echilibrat și practic, al credinței ortodoxe. Tradiția monastică a Ortodoxiei românești s-a dezvoltat în timp prin contribuția marilor duhovnici, care au educat și îndrumat poporul, prin Spovedanie și Împărtășanie. Continuarea momentului paisian s-a realizat mai târziu prin doi transilvăneni: starețul Gheorghe de la Cernica (sec. al XVIII-lea) și starețul Ioanichie de la Sihăstria (sec. al XX-lea).

Misiunea Ortodoxiei românești s-a desfășurat și prin activitatea filantropică sau gesturi ale evlaviei (vizite, pelerinaje, rugăciuni și venerarea moaștelor sfinților). Pelerinajele la Locurile Sfinte (Ierusalim) și la Muntele Athos se desfășurau pe tot parcursul Evului Mediu, organizate privat și consemnate rar în documentele vremii (jurnalul de

călătorie al logofătului Stoica Ludescu). Ortodoxia românească s-a văzut implicată, în acest punct de convergență, atât la transmiterea în Orient al modului românesc de evlavie, cât și la receptarea duhovnicească și arhitectonică a Ortodoxiei palestiniene și egiptene.

În **al treilea capitol** am încercat să sintetizăm procesul prin care s-a realizat (în sec. XIX-XX) cristalizarea conștiinței de neam și limbă pe fondul conștiinței unității de credință, rolul jucat de intelectualitatea interbelică la consolidarea misiunii externe a Bisericii și istoria dramatică a Bisericii în timpul regimului comunist. Procesul poate fi urmărit etapă cu etapă în mișcările revoluționare din 1784, 1789, 1821, 1848, 1859, 1877-1878, pe parcursul regalității, al celor două Războaie Mondiale, evoluție ce va conduce spre perioada comunistă (1948-1989), caracterizată prin stagnarea misiunii externe și reducerea până la supraviețuire a misiunii interne a Ortodoxiei românești. În sec. al XIX-lea mulți preoți au sprijinit lupta poporului român pentru independență și unitate statală, în toate etapele ei. În sec. al XX-lea, Ortodoxia românească va străluci prin martirii din perioada comunistă, prin intelectualitatea de inspirație ortodoxă din perioada interbelică, prin monahism și prin avântul misionar al perioadei de după 1989.

În sec. al XIX-lea, marile teme legate de adevărurile istorice (originea latină a poporului român, continuitatea lui în spațiul carpato-danubiano-pontic), lingvistice (latinitatea limbii române) și religioase (simultaneitatea etnogenezei cu eclesiogeneza) sunt preluate din preocupările corifeilor Ortodoxiei românești. Munca reprezentanților Școlii ardelenne nu aparține misiunii Ortodoxiei românești, interne sau externe, dar își are rădăcinile în ea.

La hotarul dintre sec. XVIII-XIX cultura română a intrat într-un proces rapid de sincronizare cu Occidentul, dând naștere la ambiguități și conflicte între „forme” (occidentale) și „fond” (autohton și oriental – Titu Maiorescu). Antagonismul dintre formă și fond pare să fie o constantă a istoriei românești, cu toate că, din perspectiva Ortodoxiei românești, formele administrative bisericești au venit în sec. XIV-XV peste un fond de viață creștină autentică: populație botezată ortodox, schituri cu viață monahală autonomă, horepiscopi responsabili de parohiile din cnezate și voievodate, o ierarhie bisericească descentralizată.

Contribuția mitropolitului Andrei Șaguna la organizarea Bisericii Ortodoxe din Transilvania (prin *Statutul Organic* din 1864), a Bisericii ortodoxe Române după Marea Unire (1918), precum și a altor Bisericii Ortodoxe naționale și autocefale, prin preluarea principiilor și metodelor Regulamentului Organic, reprezintă una dintre cele mai importante dimensiuni ale misiunii interne și externe ale Ortodoxiei românești în sec. al XIX-lea. Atmosfera culturală și religioasă a românilor din Transilvania era influențată major de clerul Bisericii Ortodoxe care, abia după 1848 a reuși să-și reînființeze propria ierarhie.

Fiind cu mult înaintea vremurilor, mitropolitul Andrei Șaguna a depășit orientările politice activistă și pasivistă. Ortodoxia românească din Transilvania a transmis mesajul Evangheliei sub formă civilizațională, devenind model pentru organizarea viitoare a întregii Biserici românești autocefale. Putem vorbi de o formă directă de misiune bisericească, prin promovarea valorilor culturale, sociale, economice și naționale create în timp de Ortodoxie în Transilvania, pe care românii le-au pierdut în tumultul istoriei medievale și pe care Biserica le-a recâștigat cu mijloacele misionare specifice.

În secolul al XIX-lea, în toate provinciile românești, s-a manifestat un curent ideologic care aspira la emanciparea națională prin educarea maselor, mișcare susținută de familiile nobiliare și de Biserică. Noile caracteristici ale unei comunități naționale ar trebui să fie credința în existența sa, identitatea istorică, proiectele comune, locul geografic și credința în caracterul distinctiv a ceea ce denumim „român”. Conform modelului social francez, identitatea religioasă nu mai definea un popor, ci devenea un element secundar al existenței sale, manifestat în viața privată.

Istoricii încă mai sunt fascinați de viziunea etno-națională a identității statale românești, creată prin dispunerea termenului „națiune” alături de conceptul de „stat”, astfel încât expresia „stat național” a devenit o regulă generală în secolele XIX și XX. În acest mod exclusivist de interpretare, limba și confesiunea religioasă sunt factorii hermeneutici esențiali.

În perioada interbelică a funcționat o asociație misionară a intelectualilor, *Frăția ortodoxă Română*, care a gravitat în jurul dictonului „Noi, fără ortodoxie, am reprezenta latinitatea cea mai goală de suflet” (părintele Dumitru Stăniloae). Tot atunci s-a accentuat ideea Ortodoxiei ca liant și identitate etnică. Un exemplu de moment istoric de confuzie între mistică și politică l-a reprezentat Mișcarea Legionară românească („Legiunea Arhanghelului Mihail”, 1927-1941), care a încercat să instaureze un ideal religios național: „mântuirea neamului”.

Începuturile Ortodoxiei românești în diaspora, în special în Europa Centrală și de Vest, se datorează unui misionarism popular laic. Încă din sec. al XVIII-lea, intelectuali, studenți și negustori români ortodocși din spațiul germanic și francofon s-au străduit să întemeieze comunități religioase ortodoxe, cu sprijinul Bisericii din țară. În perioada postbelică (1950-1960) viața spirituală a românilor ortodocși din Europa Centrală și de Vest a început să fie organizată bisericește prin strădania unor preoți români din exil sau plecați din România în timpul comunismului. În numeroase capitale și orașe europene vor lua ființă parohii ortodoxe române. Pe de altă parte, Ortodoxia românească din America își are originile în prima emigrație a românilor din a doua jumătate a sec. XIX.

Am încercat să surprindem liniile generale ale misiunii intelectualității interbelice în sânul Ortodoxiei românești prin definirea raporturilor unor personalități marcante cu creștinismul ortodox. Istoricul Nicolae Iorga s-a impus prin operele de sinteză în istoriografia națională, bisericească, a literaturii, a armatei și a comerțului. Mircea Eliade va defini fenomenologia religioasă (dialectica sacru-profan). Alături de Eugen Ionescu și Emil Cioran va reprezenta cultura și spiritualitatea românească pe plan european și mondial. Pe de altă parte, împreună cu Petre Țuțea și Constantin Noica, Nae Ionescu a întruchipat „teoria antieuropeană”, de dreapta, manifestă în perioada interbelică (1932-1945), cu ecouri în perioada comunisto-ceaușistă, de inspirație naționalistă (1970-1989).

Nichifor Crainic a fost reprezentantul cel mai de seamă al gândirii de inspirație ortodoxă. La revista sa „Gândirea” s-au afirmat și alte personalități ale filozofiei românești: Lucian Blaga, Tudor Vianu, Mircea Eliade, Dan Botta, Vasile Voiculescu. Teologul și poetul Nichifor Crainic miza pe tineretul interbelic pentru o misiune creștină vie și eficientă. De asemenea, el sublinia că instituția Bisericii Ortodoxe Române are datoria de a canaliza misionar energia tineretului și de a-i discerne curentele pozitive și negative. Nichifor Crainic dorea responsabilizarea misionară a Bisericii Ortodoxe Române. Contramisiunea Bisericii ar trebui să se îndrepte împotriva „stupefiantelor zilnice ale sufletului tânăr”: tiparul, radioul și cinematografia necenzurate moral. Opera lui teologică este o sinteză între Tradiția credinței ortodoxe și psihologia românească, iar opera poetică este de inspirație mistică și mitologică ortodoxă românească.

O asociație misionară laică activă în sec. al XX-lea în Ortodoxia românească este „Oastea Domnului”. Am încercat în lucrarea noastră să schițăm modul cum „Oastea” se reflectă în interiorul Ortodoxiei românești. Ortodoxia românească a beneficiat colateral, printr-un fenomen religios laic, de o revigorare a vieții morale populare.

Ortodoxia românească în comunismul sovietic și în naționalismul comunist a avut un statut ambiguu și paradoxal. Statul socialist român nu a publicat un decret special care să separe radical Biserica de stat, dar în 1948 a promulgat o lege care reglementa „regimul general al religiei”. Fără să proclame cu claritate separarea statului de Biserică, Republica Populară Română a promovat o atitudine duplicitară, menționând în Constituția din 1948 că Biserica Ortodoxă este una „unificată, avându-și propriul conducător”, dar, în același timp subvenționa clerul și instituțiile de învățământ religios..

Prin noul Statut de Organizare a Bisericii Ortodoxe Române (1949), separarea de stat nu a exclus, în realitate, posibilitatea colaborării și sprijinirii Bisericii de statul comunist. Naționalismul creștin românesc s-a infiltrat în gândirea teologică interbelică prin punctul de

fuziune al românismului, perpetuându-se în timpul regimului comunist. În perioada interbelică, Nichifor Crainic privea statul ca pe un factor laic, neutru și inefficient, capabil în realitate să elimine prin forța legilor orice fel de activitate misionară ortodoxă. Statul era mai aproape de bolșevism decât de fascism. Câteva decenii mai târziu, Nicolae Ceaușescu prelua temele naționalismului interbelic, folosindu-le în scopul propagandei statului comunist.

Spre deosebire de Ortodoxia rusească, cea românească a beneficiat de o relație atipică cu statul comunist. Regimurile comuniste est-europene și-au propus să lichideze instituția și factorul care contribuiseră cel mai mult la crearea civilizației și statelor naționale moderne: Biserica și creștinismul. Compromisul politic făcut de conducătorii Ortodoxiei românești după 1948 a permis continuarea activității misionare interne, beneficiind, pe lângă bunurile imobile păstrate în proprietate, de instituții de învățământ superior și de zece publicații teologice.

Principala misiune a Ortodoxiei românești în comunism nu a fost supraviețuirea materială a instituției și păstrarea statistică a numărului de credincioși, ci „mărturisirea Adevărului. Ortodoxia este adevăr” (mitropolitul Nicolae Mladin). Poate cea mai importantă contribuție la clarificarea misiunii Ortodoxiei românești în timpul regimului comunist au avut-o mărturisitorii și mucenicii din închisorile și lagărele de muncă forțată (minele de pe Valea Jiului, Canalul Dunăre-Marea Neagră, penitenciarele din Aiud, Jilava, Pitești etc.). Mărturisirea adevărului se realizează deplin în sfinți. Ei sunt „martorii lucrării lui Dumnezeu în istorie”, atitudine misionară supremă, care fundamentează credința Bisericii.

Pelerinajele și canonizările de sfinți au constituit mijloace misionare eficiente și factori de unitate ai Ortodoxiei românești. Începând cu sec. al XX-lea, odată cu industrializarea treptată a societății urbane românești, cu extinderea rețelelor de șosele și că ferate în întreaga țară și cu creșterea mobilității muncii a țăranilor și orășenilor (în special din anii '50), frecvența pelerinajelor la mănăstirile din țară și la obiectivele religioase din străinătate a crescut constant, motivate de prezența marilor duhovnici din mănăstiri și de existența moaștelor de sfinți. Familii întregi, din cele mai îndepărtate colțuri ale țării, s-au regăsit alături în rugăciune, la hramuri, în procesiuni religioase.

Secolul al XX-lea a însemnat, în contextul relațiilor ecumenice, o relansare a spiritualității ortodoxe de tradiție monahală în cadrul misiunii Ortodoxiei românești. În Occident, Ortodoxia românească s-a făcut cunoscută, în special în mediile teologice protestante, prin dimensiunile liturgică și duhovnicească.

În **al patrulea capitol** ne-am ocupat de perioada recentă, după Revoluția din 1989, când tipologia relațiilor stat-Biserică este depășită de dramatismul relațiilor istorice dintre

formele statale și Ortodoxia românească. Acum este momentul când modul românesc propriu de trăire a credinței ortodoxe depășește limitele instituției Bisericii. După 1989 activitatea misionară a Ortodoxiei românești a fost marcată de atracția negativă a unui trecut opriment și un viitor care promitea dezvoltarea aparent fără limite a activităților misionare, așteptate și dorite de majoritatea covârșitoare a credincioșilor ei. Dezbateră este mai complexă decât pare, deoarece există pericolul reducerii demersurilor la trei direcții de opinie, devenite deja șabloane: 1) Biserica Ortodoxă Română a fost „total obedientă, chiar colaborționistă cu regimul comunist”; 2) Biserica Ortodoxă a fost „o martiră totală a comunismului” și 3) Biserica Ortodoxă a fost indiferentă la ceea ce s-a întâmplat în comunism, fiind o instituție arhaică, perimată. Constituția României, intrată în vigoare în 1991 și modificată în 2003, prevede un model de colaborare „bazat pe principiul separării/ colaborării Stat-Biserică”, adică se declară autonomia Bisericii, „care prin aceasta vrea să se delimiteze de sfera politicii. În schimb, Statul se întemeiază în general pe normele și valorile religioase, dar manifestă echidistanță și neutralitate confesională”.

În relația dintre comunitățile ortodoxe genuine ale Ortodoxiei vest-europene și Ortodoxia est-europeană, Biserica Ortodoxă Română are prezența cea mai dinamică, numeroasă, bine reprezentată teritorial și deschisă ecumenic. Misiunea Ortodoxiei românești în Europa, în țări preponderent romano-catolice sau protestante, se realizează cu o eficiență sporită datorită comunităților de intelectuali (studenți, bursieri, cercetători, profesori etc.), al căror număr a crescut vertiginos după 1989, într-o mișcare demografică cunoscută sub numele de „migrația creierelor”.

Tendențele misionare ale Ortodoxiei românești după 1989 sunt mult mai complexe și mai dinamice ca în trecut (recuperarea tineretului, necesitatea evoluției în relația stat-Biserică, specializarea misiunilor urbană și rurală, nevoia de sens în societatea românească, punerea în valoare a contribuției misionare a laicului, reevaluarea utilizării mijloacelor de comunicare moderne, a învățământului religios public, soluționarea liturgică și canonică a căsătoriilor mixte, etc). Ortodoxia românească recentă a evoluat în direcția recuperării și reconstruirii etapelor pierdute în anii comunismului (activitate educativă, culturală și filantropică), dar a stagnat prin tendința de a-și justifica atitudinea duplicitară din trecut, alimentarea naționalismului și erorile istorice inevitabile.

Patriarhia Română a dezvoltat o structură administrativă misionară fără precedent după 1989 (înființând șapte diocese autonome pentru diaspora), arătând că este interesată de păstoria și mântuirea credincioșilor ortodocși care, din cauza greutăților materiale, pentru afirmare profesională sau pentru reîntregirea familiei au ales să se stabilească în alte țări din

Europa și din întreaga lume. În ultimul deceniu, Ortodoxia românească din diaspora a dezvoltat metode și mijloace misionare moderne (multe adaptate din lumea profană sau din experiența misionară a altor culte) necesităților eclesiale specifice.

Principala trăsătură a misiunii externe a Ortodoxiei românești pare să fie păstrarea identității naționale și spirituale a românilor emigrați după 1989. Biserica românească a devenit în ultimele două decenii prezența cea mai plină de conținut și mai stabilă instituțional, superioară formelor de reprezentare statală (ambasade, consulate, asociații etnice românești). Sociologii constată avantajele Ortodoxiei românești în comparație cu celelalte Ortodoxii din diaspora.

Destinul duhovnicesc al românilor ortodocși din diaspora a fost o preocupare constantă a Ortodoxiei românești după 1989, când numărul lor a crescut vertiginos, iar legăturile cu țara au putut fi menținute mai ușor datorită libertății de mișcare și comunicare. Mântuirea unui popor nu se limitează la granițele sale geografice, ci include devenirea tuturor membrilor lui indiferent de locul unde își petrec viața. Legăturile spirituale, prin cultivarea cunoașterii limbii române, a valorilor culturale, științifice și religioase românești au fost întreținute și amplificate în primul rând de Biserica Ortodoxă.

Modelul cultural românesc nu poate fi disociat de modelul Ortodoxiei românești. Dezbateră despre „integrarea europeană” aduce aspectele cultural și religios din nou față în față. Încă din sec. al XIX-lea cultura română a moștenit dublul complex: vestic (occidental) și estic (oriental). Ortodoxia românească a făcut pași importanți spre adaptare la cultura vestică a sec. al XX-lea, datorită teologiei academice de un înalt nivel, profesată de teologii de la facultățile de teologie din București și Sibiu și reflectată în revistele teologice. Modelul de sinteză și de adaptare istorică propus de Adrian Marino (regăsit și în gândirea teologică a pr. prof. Ion Bria) ne învață „să fim români și europeni în același timp”.

Dezbateră îndelungată cu privire la redobândirea statutului de „Biserică națională” sau „Biserică de stat” a pendulat între argumente pro și contra, la contextualizări europene moderne sau istorice medievale, dar firul roșu l-a constituit tendința raportării la modele externe, cu ignorarea propriului model istoric. Sintagma de „Biserică națională” este o reluare a unei teme vechi de un secol.

Biserica Ortodoxă Română este fără îndoială cea mai veche instituție complexă (cu atribuții liturgice, culturale, filantropice și misionare) din întreg spațiul geografic românesc. Am observat în capitolele anterioare evoluția și unele momente semnificative ale dezvoltării istorice eclesiastice, contribuții și eșecuri misionare cu scopul evaluării lor obiective într-un prezent de care generația noastră este responsabilă. După 1989 Biserica este supusă „asaltului

secularizării și laicității”, după ce timp de patru decenii (1948-1989) s-a confruntat cu o ideologie laică și seculară, de sens opus. Ortodoxia românească este reprezentată instituțional în țară și în diaspora printr-un număr de unități de cult (parohii și mănăstiri) al căror număr a crescut constant după 1989. Activitatea editorială și publicistică a cunoscut cea mai mare creștere cantitativă din istoria Ortodoxiei românești, fiind depășită sub raport calitativ de revistele teologice din perioada 1948-1989, când conținutul, numărul și tirajul acestora era controlat de autoritățile de stat comuniste.

Chipul actual al Bisericii Ortodoxe Române (instituțional și harismatic) se oglindește în istoria formatoare, de la începuturile creștinismului apostolic în Dobrogea, trecând prin episoadele de întemeiere eclesiastică instituțională din Evul Mediu (în statele românești: Țara Românească, Moldova și Transilvania) și până la recenta cristalizare instituțională din sec. XIX-XX. În prezent elementele esențiale ale sintezei teologice românești sunt: îmbinarea structurală dintre cultul ortodox și cultura latină, civilizația euharistică a unei comunități care practică „liturghia după Liturghie”, școala teologică de excepție, care a formulat „receptarea creatoare și inventivă a tradiției diacronice”, consecvența rolului jucat în Mișcarea Ecumenică.